

Ion exchange chromatography, IEC

IONTOVĚ VÝMĚNNÁ CHROMATOGRAFIE

Měníče iontů (ionexy, z angl. ion exchanger)

- nerozpustné látky
- ve styku s vodnou fází uvolňují elektrostatickou disociací ionty, které mohou být nahrazeny ionty z roztoku, které mají k měniči větší afinitu

Proces iontové výměny

- zvrtný děj
- průběh závisí na afinitě iontů k měniči a především na jejich koncentraci

Princip IEC: kolona je naplněna ionexem s ionty A; nadávkuje se směs iontů B + C s větší afinitou k ionexu než ionty A; vytěsnění iontů B a C roztokem iontů A, který je kontinuálně přiváděn na začátek kolony. Ionty B a C se pohybují různými rychlostmi podél kolony a dochází k jejich dělení.

Rozdělení iontů závisí na hodnotě **separačního faktoru α** , resp. na hodnotách Dc (A) a Dc (B)

$$Dc(A) = \frac{\text{množství iontu A v 1 g suchého ionexu}}{\text{množství iontu A v 1 ml roztoku}}$$

KLASIFIKACE IONEXŮ

a) podle chemického složení a původu

- anorganický, organický
- přírodní a syntetické

b) podle skupenství a tvaru

Pevné ionexy: nerozpustné látky anorganické nebo organické povahy, které při styku s vodou bobtnají a vytvářejí pružný gel.

- nepravidelné částice mletého materiálu
- pravidelné kuličky o velikosti 1-100 μm
- ionexové membrány, trubice, kapiláry, vlákna či tkaniny

Pelikulární ionexy: tenká vrstva ionexu je nanášena na povrchu inertní částice.

Kapalné ionexy: nízkomolekulární látky obsahující iontové skupiny a nepolární části, které umožňují rozpustnost v organických rozpouštědlech.

c) podle ionogenních skupin

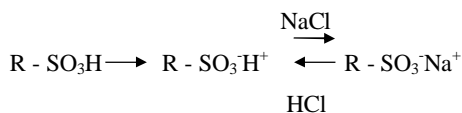
Katexy: nerozpustné polymerní polyvalentní kyseliny, které uvolňují a vyměňují kationty.

- **silně kyselé:** obsahují sulfoskupinu $-\text{SO}_3^-$, $-\text{CH}_2\text{SO}_3^-$, $-\text{CH}_2\text{CH}_2\text{SO}_3^-$
- **středně kyselé:** obsahují $-\text{PO}_3^{2-}$ skupinu
- **slabě kyselé:** obsahují $-\text{COO}^-$ a $-\text{CH}_2\text{COO}^-$ skupiny

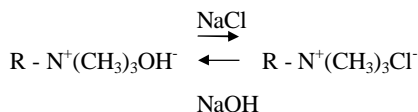
Anexy: nerozpustné polymerní polyvalentní báze uvolňující a vyměňující anionty.

- **silně bazické:** obsahují skupiny $-\text{CH}_2\text{N}^+(\text{CH}_3)_3$, $-\text{CH}_2\text{N}^+(\text{CH}_3)_2\text{CH}_2\text{CH}_2\text{OH}$, $-\text{C}_6\text{H}_4\text{N}^+(\text{CH}_3)_3$
- **středně bazické:** obsahují skupiny $-\text{CH}_2\text{CH}_2\text{NHC}(\text{NH}_2)=\text{N}^+\text{H}_2$, $-\text{C}_2\text{H}_5\text{N}^+\text{H}(\text{C}_2\text{H}_5)_2$
- **slabě bazické:** obsahují skupiny $-\text{N}^+\text{HR}_2$, $-\text{CH}_2\text{CH}_2\text{N}^+\text{H}_3$

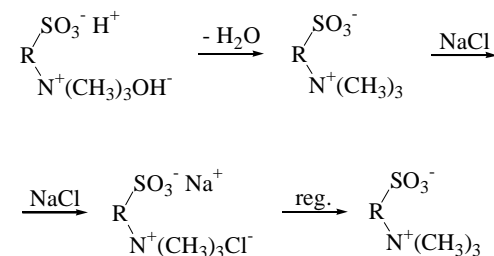
Silně kyselý katex

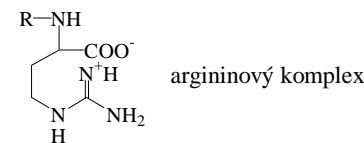
Silně bazický anex

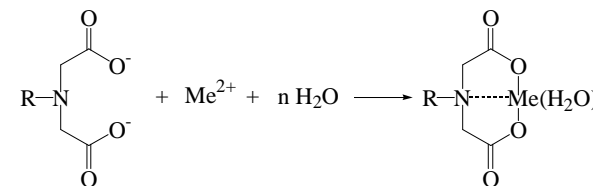
Amfoterní ionexy: obsahují katexové i anexové funkční skupiny; vytvářejí vnitřní soli

Dipolární ionexy: podskupina amfoterních ionexů. Na polydextranové nebo agarózové matrici jsou navázány aminokyseliny, které ve vodném prostředí vytvářejí intramolekulární dipóly.

Chelatovné (chelatační) ionexy: vytváří komplexní vazby s kovy (Me^{2+}), především těžkými kovy a kovy alkalických zemí

IONEXY

1. anorganické ionexy
2. ionexové pryskyřice
3. ionexové celulózy
4. deriváty polydextranu a agarózy

ANORGANICKÉ IONEXY

Nevýhody: nízká kapacita a mechanická odolnost

Výhody: stálost vůči radiaci a vysokým teplotám

Hlinitokřemičitany: dnes se používají syntetické materiály s přesně definovaným složením a strukturou. Základem jsou tetraedry AlO_4 a SiO_4 . Hlinitokřemičitany alkalických kovů-**zeolity** váží vyměňované kationty ve svých pórech (0,3-1,2 nm). Dnes již nahrazeny ionexy na bázi syntetických pryskyřic.

Silikagel: slabě kyselý měnič kationtů

Dihydrogenfosforečnan zirkoničitý: moderní anorganický katex, jehož struktura a vlastnosti silně závisí na podmínkách přípravy.

IONEXOVÉ PRYSKYŘICE

- dřívě na bázi fenolformaldehydu
- dnes pryskyřice na bázi derivátů **polystyrenu** a **polyakrylamidu**. Lze je snadno připravit v požadovaném tvaru, velikosti, porozitě a chemickém složení.

Výhody: lze je připravit s různými funkčními skupinami a jsou použitelné v širokém rozsahu pH a do 100 °C

Styrenové ionexy: polystyren zesítěný divinylbenzenem (Dowex 50, Zerolit 225).

S rostoucím stupněm zesítení roste tvrdost a mechanická pevnost ionexu, klesá jeho bobtnavost.

Akrylátové ionexy: methakrylátové estery zesítěné divinylbenzenem nebo ethylendimethakrylátem (Zeokarb 226, Amberlite IRC).

Ionexy na bázi hydroxyalkylmethakrylátových gelů (**Spherony**) mají vynikající chemickou stabilitu, používají se k HPLC separaci biopolymerů, aniž by docházelo k jejich denaturaci.

IONEXOVÉ CELULÓZY

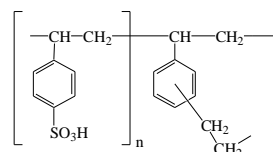
- mají strukturu s velkými póry přístupnými i pro biopolymery o M_r řádově 10^5 .
- oproti pryskyřičným ionexům mají vysoce hydrofilní strukturu
- používají se slabě kyselé katexy (R-COONa) a slabě bazické anexy (R-O-CH₂CH₂-diethylamin)

DERIVÁTY POLYDEXTRANU A AGARÓZY

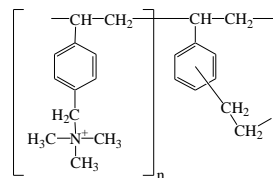
Dextran: větvený polysacharid složený z glukózových jednotek, který vzniká z kvašením sacharózy působením některých mikroorganismů.

Agaróza: tvořena zbytky D-galaktózy a 3,6-anhydro-L-galaktózy, je neutrální a lineární.

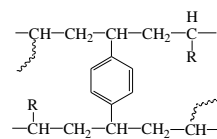
- strukturou se podobají pryskyřičným ionexům, jejichž porozita vzniká bobtnáním
- velké póry a značně hydrofilní struktura umožňují práci s biopolymery
- vznikly úpravou gelů vyvinutých pro GPC

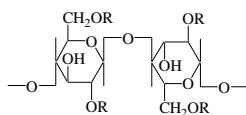
Polystyrénový
silně kyselý katex

Polystyrénový
silně bazický anex

Akrylátový slabě bazický
katex
R = COO⁻
Akrylátový slabě bazický
anex
R = CH₂N⁺(CH₃)₃

Ionexový derivát celulózy
R = CH₂CH₂N(C₂H₅)₂

CHARAKTERISTIKY IONEXŮ

1. KAPACITA

- látkové množství aktivních funkčních skupin připadajících na 1 g suchého ionexu (mmol/g) nebo na 1 ml nabobtnalého ionexu.

Celková kapacita ionexu: obsah všech skupin schopných výměny.

U ionexů v kolonách se určuje **průniková** (užitková) **kapacita** ionexové kolony: množství iontů, které kolona přijme aniž by došlo k jejich průchodu při dávkování.

2. HUSTOTA A BOBTVAVOST

Hustota se udává v suchém nebo nabobtnalém stavu.

Bobtnavost ionexu se nejčastěji udává jako **hmotnostní**

bobtnavost: množství vody (g) v plně nabobtnalé pryskyřici na 1 g sušiny.

3. VELIKOST A TVAR ZRN

Podíl zrn určité velikosti se určuje síťovou analýzou za mokra. Pro chromatografické účely je nutná jednotná zrnitost materiálu.

PRÁCE S IONEXY

1. VÝBĚR IONEXU

- pro chromatografické účely (CG-chromatographic grade, AC-analytical grade), pro obecné analytické využití (commercial grade), pro práci s radioaktivními ionty (RG-reactor grade)

Výběr druhu ionexu **závisí na povaze dělených látek:**

- anorganické látky: ionexové pryskyřice nebo anorganické ionexy
- nízkomolekulární ionogenní organické látky: ionexové pryskyřice
- biopolymery: ionexové celulózy a agarózy
- HPLC biopolymerů: ionexové deriváty porézních skel a gely na bázi hydroxyalkylmethakrylátu (Spherony)
- bazické látky:** na katech (přednostně silně kyselých) ve formě kationtů.
- kyselé látky:** na anexech (přednostně silně bazických) ve formě aniontů.

Důležitým faktorem při výběru ionexu je jeho **stupeň zesítení**. Póry musí umožnit dobré pronikání látky do ionexu. Malé póry brání přístupu k vnitřním funkčním skupinám, velké póry snižují účinnost dělení. **S rostoucí velikostí dělených látek používáme ionexy s klesajícím stupněm zesítení.**

2. BOBTVÁNÍ IONEXU

Ionex je třeba před prvním použitím zbavit nečistot a nechat nabobtnat (voda, pufr).

Rychlost bobtnání závisí na stupni zesítení, lze ji urychlit zahřátím.

Dnes jsou ionexy dodávány již v nabobtnalém stavu

3. CYKLOVÁNÍ IONEXU

- převedení ionexu z formy jednoho protiontu do formy druhého protiontu, např. katex z H⁺ do Na⁺ cyklu, anex z OH⁻ do Cl⁻ cyklu

Před prvním použitím by měl být ionex cyklován, vždy podle údajů výrobce

4. REGENERACE A SKLADOVÁNÍ IONEXU

Použití ionexy nelze skladovat v kolonách příliš dlouho.

Před uložením ionex regenerujeme, tzn. převedeme ho např. do Na⁺ nebo Cl⁻ cyklu promýváním 2M roztokem NaCl, následuje odsátí na fritě a dosušení na vzduchu (nepoužívat zvýšenou teplotu, protože porušuje strukturu zrn!).

Celulózové a agarózové ionexy lze kratší dobu skladovat ve vlhkém stavu s přidávkou konzervačního činidla; pro delší skladování je vysušíme promýváním řadou roztoků alkoholu s klesajícím obsahem vody a zbytky alkoholu odstraníme sušením na vzduchu.

VÝMĚNA IONTŮ

Nabobtnalý ionex je v rovnováze s prostředím. Přidáním elektrolytu dojde k rozdělení nových i původních iontů mezi obě fáze.

Rovnováha je popsána termodynamickou rovnovážnou konstantou:

$$K_D = \frac{[B_{\text{ionex}}][A_{\text{roztok}}]}{[A_{\text{ionex}}][B_{\text{roztok}}]} \cdot \frac{\gamma_B_{\text{ionex}} \gamma_A_{\text{roztok}}}{\gamma_A_{\text{ionex}} \gamma_B_{\text{roztok}}}$$

Koncentrační rovnovážná konstanta: závisí na iontové síle elektrolytu a stupni výměny iontů.

1. ANORGANICKÉ IONTY

- lépe se vyměňují málo objemné ionty (v hydratovaném stavu) a ionty s vyšším mocenstvím

Selektivita silně kyselého katexu klesá v řadě: Ba²⁺, Pb²⁺, Sr²⁺, Ca²⁺, Ni²⁺, Cd²⁺, Cu²⁺, Co²⁺, Zn²⁺, Mg²⁺.... K⁺, NH₄⁺, Na⁺, Li⁺

Selektivita anexu klesá v řadě: citronan, šřavelan, I, NO₃⁻, CrO₄²⁻, Br⁻, SCN⁻, Cl⁻, mravenčan, F⁻, octan

2. ORGANICKÉ IONTY

Při výměně na organických ionexech se uplatňují i jiné interakce, disperzní síly, mezi neionizovanými zbytky molekul a organickou maticí ionexu, tzn. uplatňuje se i **fyzikální adsorpce**.

Doplňkové interakce lze využít pro přípravu ionexů „šitých na míru“.

3. AMFOTERNÍ IONTY

Aminokyseliny, peptidy a jiné amfoterní látky se ve vodných roztocích vyskytují ve formě **obojetných iontů, tzv. zwitteriontů**, jejich náboj závisí na pH okolního prostředí.

Izoelektrický bod amfoterního iontu: hodnota pH, při které má iont stejný počet kladných a záporných nábojů

$$pI = \frac{pK_a + pK_b}{2}$$

Vazba amfoterního iontu na katex v kyselém prostředí je určena hodnotou pK_a, na anex v bazickém prostředí hodnotou pK_b.

4. BÍLKOVINY

- odlišné chování bílkovin v IEC ve srovnání s aminokyselinami a peptidy

V závislosti na pH roztoku se bílkoviny zcela sorbují nebo vůbec nesorbují (při pI).

Účinná sorpce probíhá při pH o jednotku nižším (kationt) nebo vyšším (aniont) než pI.

K dělení sorbovaných bílkovin se používá **pH gradientová eluce**.

Pro separaci ve zvolené oblasti pH stačí plynule měnit iontovou sílu elučního činidla.

INSTRUMENTACE

1. KOLONY

- skleněné

Důležité parametry: délka, průměr, kvalita naplnění, kapacita, maximální zatížení kolony vzorkem

Nechromatografické kolony s pryskyřičnou náplní: poměr průměru a délky 1:5 až 1:10

Polydextranové a celulózové kolony: 20 cm a 5 až 15 cm dlouhé bez ohledu na šířku

Chromatografické kolony s pryskyřičnou náplní: poměr průměru a délky 1:20 až 1:50

Kapacita kolony: využívá se jen část (1 % při analytické, 5-10 % při eluční preparativní, 10-20 % při chromatogr. bílkovin na celulózách a polydextranech, 25 % při vytěšňovací chrom.)

2. PLNĚNÍ KOLON

Musí být zaručen dokonalý kontakt ionexu s elučním rozpouštědlem, tzn. rovnoměrné naplnění bez přítomnosti bublin.

- analytická chromatografie: komerční kolony

3. NANÁŠENÍ VZORKU

Při úplné sorpci vzorku lze dávkovat vzorek ve zředěných a objemných roztocích, jinak vzorek nanášíme v koncentrovaných roztocích, tj. v co nejužší zóně.

- dávkovací ventily se smyčkami

4. ELUCE

Izokratiká eluce: používá se jedno eluční činidlo

Gradientová eluce: eluční síla (koncentrace) činidla se plynule mění během analýzy

Rychlost eluce je ovlivňována viskozitou roztoku, a ta jeho teplotou, a zrnitostí ionexu.

Celková rychlost toku V_M: ml roztoku za jednotku času bez ohledy na rozměry kolony

Lineární rychlost toku u: vztažena na průřez ionexového sloupce [cm/min, cm/s]

Objemová rychlost toku F_m: vztažena na objem ionexového sloupce [ml/s]

5. JÍMÁNÍ FRAKČÍ A DETEKCE

Při diskontinuálním vyhodnocování eluátu jímáme frakce nejčastěji automatickým jímáčem frakcí.

Najímané frakce vyhodnocujeme vhodnou analytickou metodou.

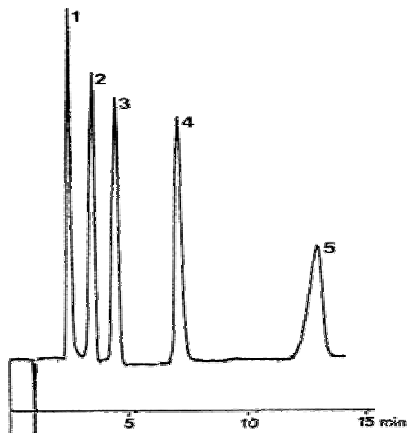
Při kontinuálním vyhodnocování, tj. při analytické IEC, používáme detektory obdobné jako u HPLC (UV, refraktometrické, vodivostní a elektrochemické).

IEC SEPARACE ANIONTŮ

kolona: 250/4 Nucleosil Anion II
eluent: 2mM hydrogenftalát draselný pH 5,7
průtok eluentu 2ml/min

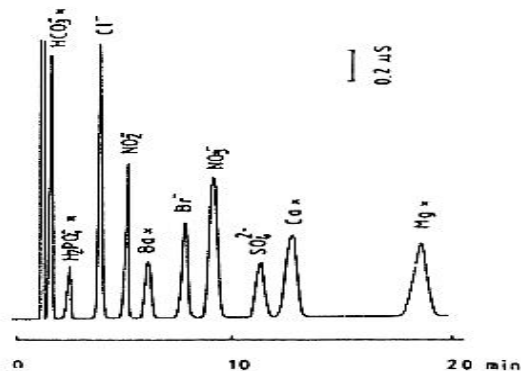
detekce: UV spektrofotometrická při 280 nm

- píky:
1. H_2PO_4^-
  2. Cl^-
  3. NO_2^-
  4. NO_3^-
  5. SO_4^{2-}

IEC KATIONTŮ A ANIONTŮ ZA PŘÍTOMNOSTI KOMPLEXONŮ

kolona: Nucleosil 100-10SB (anex) 250 x 4 mm ID
eluent: 1mmol/l DCTA (diamincyklohexantetraoctová kyselina), pH 7; průtok eluentu 2ml/min
detekce: vodivostní

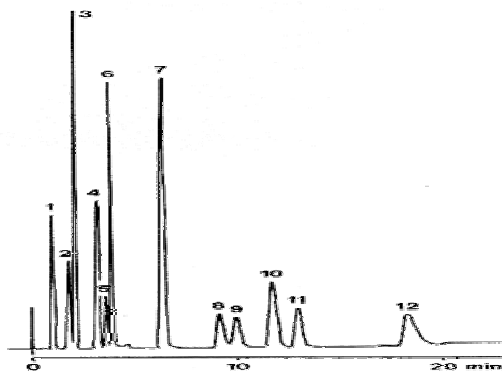

IEC ŠTĚPŮ NUKLEOVÝCH KYSELIN

kolona: 50/4,6 Nucleogel SAX 1000-8
eluent: eluent A: 0,02 M KH_2PO_4 pH 2,6; eluent B: 0,5M KH_2PO_4 pH 3,5; lineární gradient 0 - 100% B za 20 min; průtok eluentu 1ml/min

detekce: UV spektrofotometrická při 260 nm

- píky: 1. CMP, 2. AMP, 3. UMP, 4. GMP, 5. CDP, 6. ADP, 7. UDP, 8. CTP, 9. GDP, 10. ATP, 11. UTP, 12. GTP.

IEC PROTEINOVÝCH STANDARDŮ

stacionární fáze : Nucleogel SCX 1000-8 (50 x 4,6 mm)

eluent : **a)** eluent A: 0,02M KH_2PO_4 pH 6,0; eluent B: A + 0,5M NaCl pH 6,0; **b)** eluent A: 0,01M Tris HCl pH 8,0; eluent B: A + 0,35M NaCl pH 8,0; lineární gradient 0 - 100% B za 20min; průtok eluentu 1ml/min

detekce : UV spektrofotometrická při 280 nm

- a) IEC kationtů, píky: 1. myoglobin, 2. chymotrypsinogen A, 3. cytochrom c, 4. lysozyme.
b) IEC aniontů, píky: 1. myoglobin, 2. conalbumin, 3. ovalbumin, 4. sojový trypsininhibitor

